

A la ciutat de València i altres poblacions notables de diferents comarques es troben referències a la dansa de momos en les processons de Corpus. Sembla que la dansa de momos correspon a l'origen més primitiu de la dansa de la moma i que possiblement no era altra cosa que una dansa de dimonis, però en la qual no intervenia la figura de la virtut o de la gràcia coneguda popularment per la moma. Opinem que la figura de la moma per a representar el triomf de la virtut sobre el pecat podria ser un afegit a l'antiga dansa de diables per tractar d'acomodar-la a les reformes de la litúrgia i la religiositat que imposà en l'església catòlica el concili tridentí en el segle XVI.

Finalment ens queda citar en este apartat un grup de tres danses infantils, que es componen de figures coreogràfiques amb valor ornamental i que corresponen a tres ciutats diferents: es tracta de la dansa dels pelegrins de Morella, els balladors de la qual van vestits de pelegrins. Ja hem dit d'esta dansa que es feia per a la festa de sant Roc.

L'altra dansa a la qual ens referirem és l'anomenada dansa dels arets o de saboians, la qual es dansava a Castelló de la Plana per a la festa del Corpus. Els intèrprets porten uns cèrcols de pandereta amb sonalles però sense cuir.

També pertany a la festa del Corpus però de la ciutat de València, l'anomenada dansa dels turcs. Els dansadors van vestits de turc i a banda de distintes figures coreogràfiques executen al mateix temps jocs i adorns amb els sabres que porten.

J] Els tocs de campanes amb els seus aspectes musicals i tècnics. Per Francesc Llop.

La campana arriba a les nostres terres de mans del Conqueridor, com un instrument sonor al servici d'una nova societat. Ibn-al-Abbar es queixa del canvi del paisatge sonor de la ciutat: En les mesquites, convertides en esglésies, la crida a l'oració es fa amb el repic de les campanes. Quanta pèrdua!

Les campanes seran, i en bona part continuen sent, instruments sonors per a la comunicació. No obstant això, tenen característiques musicals que convindria destacar. La campana, amb la seua forma de got invertit, sona per percussió. Crea una massa de sons que immediatament s'ordenen i produeixen cinc notes destacades, més o menys harmonitzades entre elles: la fonamental que és la nota principal, una tercera menor, una quinta i la nominal, una huitava més alta. Hi ha, a més a més, un subharmònic, l'hum, que està una huitava per davall de la fonamental i que produïx eixe remor que continua més d'un minut en les campanes grans. La campana és un instrument musical peculiar, ja que les notes estan localitzades en el seu perfil, majorment en la part interior, de manera que una grossària distinta o una corba diferent condicionen definitivament el resultat musical. Els fonadors europeus afinen la campana (ací haurem d'emprar una paraula amb un doble sentit, tant el musical com el físic) rebaixant mil·límetres de metall en certes parts conegudes del perfil per a corregir els sons d'algunes campanes realment desafinades: la

segona campana de la torre del Patriarca de València del segle XV, fou retocada en el segle XVII amb la finalitat de millorar-la.

El so d'una campana també depèn de la fusió i dels metalls utilitzats. El més corrent és emprar la relació del 18 al 20 % d'estany i es poden reconèixer pel seu color molt verdós. En les més recents apareixen mostres de metalls estranys com és el plom i en proporcions desmesurades que arriben al 2 %. La llegenda de la plata, com a component de les millors campanes, no deixa de ser una bella tradició sense fonament i pareix ser que els fonadors sabien arrossegar amb les escòries les peces de metall preciós que acabaven de llançar al forn els assistents a la fusió. No obstant això, en estos casos tenien més mirament a l'hora de fer el seu treball i produïen campanes més bones que naturalment sonaven millor.

Solien fer els perfils més grossos i d'esta manera les campanes sonen més i amb major riquesa d'harmònics encara que al mateix temps el seu to és més agut.

Les campanes són de bronze, un metall de gran duresa superficial però molt fràgil al mateix temps: per això les campanes poden trencar-se fàcilment si els batalls no piquen en el lloc adequat o si són colpejades amb malls en les parts inadequades.

Les característiques del to no són fàcils de modificar, si no se'n rebaixa la superfície i més difícil és afegir-li metall. Però el timbre pot canviar-se i això és el que aconseguïen els antics en instal·lar d'una manera o d'una altra les campanes. Encara que ja tenien prou coneixements tècnics com per a fondre, amb pocs mitjans, grans masses de bronze, penjaven les campanes de contrapesos de fusta, per a aïllar acústicament la campana i reforçar-ne la sonoritat.

A més a més l'eix de gir es troba per damunt de les anses de la campana, amb la qual cosa esta gira d'una manera més ampla i produïx així un so noble i potent que es reforça amb les especials condicions acústiques de la torre.

El batall havia de tractar-se d'una manera especial perquè acomplira adequadament el seu paper, sense que afectara el timbre de la campana: Com ja sabem, a les nostres terres el batall és normalment de ferro, en altres èpoques colat i actualment tornejat, i com a peça de metall que és, té una freqüència de ressonància que sol ser aguda, «metàlica». El batall queda aïllat de l'ansa interior de la campana per una peça de fusta que en València és anomenada «el soquet», acomplix distintes missions: aïlla acústicament la campana del batall, col·loca este últim en la posició adequada per a percutir millor, amb el so més adequat i amb més seguretat. Finalment, per la seua forma, evita els moviments laterals i propicia un moviment estrictament perpendicular al sentit del gir de la campana.

La campana no reposa directament sobre la pedra o el taulell de la torre, sinó sobre un tac de fusta, amb els seus corresponents coixinets de bronze, per a absorbir encara més les vibracions i els sons entre una i l'altra, entre la campana i l'edifici.

Una altra part important de la sonoritat de les campanes rau en la torre, en el campanar. La seua alçària combina una millor difusió dels sons i una representació simbòlica de la comunitat a la qual servix. Considerem l'aspecte sonor. Una de les primeres coses que destaquen en les torres valencianes és que totes, o la majoria de les campanes més grans, estan penja-

des de les diverses finestres dels campanars. Això suposa un empobriment inicial del so, encara que proporcione un millor aspecte estètic. La disposició exterior de les campanes queda compensada per una composició del bronzes de manera que es combine el seu so, i no és habitual trobar dos campanes grans juntes, sinó que s'ordenen de manera que queden enfrontades.

Altre aspecte que millora el so de les campanes és la volta de la sala, generalment una falsa cúpula que no es veu des de l'exterior, de manera que els sons reboten i ixen ràpidament cap a fora.

Una tercera característica derivada de l'acústica, és l'altura a què se situen les campanes. Les que tenen els sons greus els propaguen en totes les direccions i, per contra, les menors, més agudes, difonen els seus sons en línia recta: És per això que les campanes menudes les penjen més altes si estan en una finestra, i inclús en un entramat de bigues al centre de la sala i prop de la volta.

La disposició de les campanes a l'exterior de la torre és el que ens separa i ens diferencia de la resta d'Europa, on els bronzes es troben a l'interior envoltats per finestres i altres elements de fusta perquè produïsquen els millors sons: cal no oblidar, i ací a penes ho tenim en compte, que les campanes són per a sentir-les i no per a ser vistes. Únicament ens queda una recialla d'esta antiga caixa acústica i és en la torre de la Catedral de València, l'anomenat «campanar nou de la Catedral o campanar del Micalet». En esta torre trobem les campanes del rellotge dalt de tot, a la terrassa, i les altres, les dels tocs diaris, en una gran sala amb murs massissos d'alguns metres de grossària: els sons ixen, per tant, dirigits, com en un canó acústic, en una direcció concreta de la ciutat, i ací sí que val allò que solament s'escolta el que es veu. Fins als anys seixanta existia un conjunt de portes de fusta que tancaven les finestres gòtiques a 2/3 parts de la seua altura. Estes estructures afegides a les finestres de la torre del Micalet es desmuntaren en aquella època de modernisme no molt racional, però se n'han tornat a col·locar de noves per a mantindre la gran caixa acústica del campanar, la qual reforça, millora i fa més dolç el so de les campanes.

Acabem d'anomenar les campanes del rellotge de la Catedral de València, entre elles el «Micalet», la gran campana de les hores, la més gran de la Comunitat Valenciana i que dóna el nom popular, per metonímia a la torre. Podem observar que estan «fora» i «damunt» de les «altres». Les causes són dobles i en cap cas per atzar: d'una banda les campanes de les hores pertanyen a «altre temps», al temps «civil», regular, repetitiu. D'altra banda, estes campanes són colpejades únicament amb malls externs, sense moviment, la qual cosa limita el volum sonor. Per tant, per raons simbòliques i per acústica, les campanes dels rellotges normalment són altres i estan per damunt de les altres campanes dels vols, mitjos vols i repics.

Les campanes les feren per a tocar-les i la seua instal·lació, com ja hem dit, no modifica el so de les campanes, però determina el timbre que estes produïxen: no és el mateix un repic, amb la campana parada i el batall quasi fix i la campana oscil·lant, o un volteig o vol sencer, en el qual la campana i el batall lluiten en girar en direccions oposades: els resultats sonors son prou diferents, i els antics ho sabien i combinaven els distints colors tímbrics. Un campaner vell ens deia que «*esto se ha perdido porque ha variado la disposición*». Les noves instal·lacions mecàniques i metàl·liques produïxen uns timbres més limitats, més sords, i amb efectes més danyosos per als edificis que sustenten les campanes.

Si estudiem els aspectes sonors de les campanes, els tocs a penes ens interessen, vull dir els missatges que ens transmeten: les campanes són instruments comunitaris i, per tant, els seus missatges tenen transcendència, si no per a tots, almenys majoritària. No em detindré a analitzar els tocs, em limitaré a recordar que construeixen el temps comunitari, reforcen la idea d'identitat, marquen les diferents classes socials i els distints espais del grup. Hi ha dos aspectes sonors que sí que mereixen la nostra atenció: la forma i el significat dels tocs.

Els nostres tocs de campanes antics, i en certa manera els elèctrics, encara que més simplificats, repetitius i estèrils, utilitzen més el ritme que la melodia. És evident que en fer ritmes estan fent-se melodies, però les nostres campanes estan més basades en el ritme que en la nota musical que produïxen. No és cap *perogrullada*: hi ha certa frontera per a les campanes que passa pel centre de França. Al Nord, encara que amb poques campanes, la gent pensa en melodies, i no és gens rar sentir el més o menys afortunat intent d'un campaner francès que tracta de tocar «Frère Jacques ...» amb tres campanes i molta gràcia.

Ací tenim conjunts de campanes afinades —la Catedral de València, Cheste, Russafa— però els tocs mai no tenen en compte esta afinació, sinó la diferència sonora i, millor encara, la sonoritat relativa: la campana que fa de gran és la més greu. Si està trencada, serà la següent, siga quina siga la seua nota. En el cas d'un volteig fa de «tiple» la menor de les utilitzades, encara que siga una de les grans, i té el paper de major la més greu, encara que només s'empren les dues menudes. Són els diferents papers els que determinen l'ús d'una campana i no la seua nota absoluta. El toc més característic de les festes d'una població valenciana no és el volteig de totes les campanes a l'hora, sinó el de la campana major, mentrestant repica la menor de la torre i es fan «trancs, dranses» amb les altres, es a dir, el toc de totes a la vegada.

Açò s'utilitza per a anunciar la vespra de la festa major, i d'una o altra manera es toca (va) en tota la Comunitat, fent ús dels models de la Catedral i del Patriarca de València, com indiquen molts campaners encara vius.

Bé, de la manera que hem descrit el toc ja està tot dit: volteja la major, tinga la nota que tinga i es repica la xicoteta, sone com sone. Així, a Campanar ho fan amb tres campanes - que pareix la quantitat mínima- mentre que a Xàtiva, abans ho feien amb sis o set, això com a Cheste, Segorbe, Borriana i moltes més. Per cert, per a anomenar les campanes, ací ho fem de manera distinta: la primera no és la major ni la més greu, sinó la més aguda —la menor-. I s'anomena l'última la major, de la mateixa manera que en un volteig és l'última la que comença, i marca el moment de màxim interès del toc.

Hi ha un altra signe que ens diferencia, en referència a l'aspecte sonor, de la gent del Nord que utilitzen les campanes, ben afinades, per a fer melodies: els nostres tocs tenen com a finalitat principal la comunicació i els significats són sempre locals. Existixen unes normes generals, com ja hem indicat, però el resultat últim canvia d'un lloc a un altre, encara que allí es manté amb gran consistència, ja que si no «no saben tocar», «està malament tocat», «no se sap si toquen a mort o festa». Esta gran riquesa local, que permet i practica la diferència com a mitjà d'identitat local, demana una gran humilitat en acostar-se a ella, perquè uns tocs poden significar qualsevol cosa absolutament contrària del que podem suposar.

Així, el final de la festa de la ciutat «deixar caure les campanes», que únicament és una qüestió tècnica perquè tornen a la seua posició original es convertix, en la mateixa zona de l'Horta, en el toc de morts per excel·lència.

L'electrificació acabà amb tot això: en canviar els elements auxiliars, alguns prou antics i venerables, con eren els contrapesos, les cordes o la mateixa col·locació de les campanes en lloc concret de la torre i a certa altura, desaparegueren els antics timbres que havien sigut acuradament concebuts per a produir una sonoritat única. D'altra banda, les mateixes instal·lacions, sovint defectuoses, que provoquen desperfectes en les torres, campanes i batalls no trenquen únicament els bronzes i els murs, sinó que introduïxen tocs repetitius, aborrits, monòtons. Una de les normes dels campaners era no tocar dos voltes seguides igual, per no aborrir: havien de trobar l'harmonia entre no tocar de la mateixa manera per fer alguna cosa creativa i al mateix temps no eixir-se molt dels esquemes rítmics, perquè el seu missatge fóra comprensible. Els motors elèctrics busquen tot el contrari: la regularitat, la repetició, l'exactitud ... i ens donen uns tocs poc sonors, metàl·lics, avorrits, sense matisos.

Algunes coses estan canviant, afortunadament. Des de l'Administració i des de les associacions locals de campaners i els aficionats a les campanes ha sorgit un nou interès per la restauració dels sons antics, per l'afinació, pel plaer de tornar a tocar a mà i d'escoltar de nou els tocs tradicionals. El camí és llarg però els models els podem trobar a Europa: a la Catedral d'Utrecht, les noves campanes restaurades continuen tocant-se a mà, encara que calga ajuntar quaranta hòmens per a moure-les; a Anglaterra, més de trenta mil campaners estan afiliats a les diverses associacions, i continuen tocant, cada diumenge, les campanes de la seua parròquia a mà, naturalment. Ací tornem a tocar, combinem motors, ordinadors i l'esforç de molts perquè les campanes recuperen la seua sonoritat, el seu timbre, la seua riquesa rítmica —allò que les diferenciava al llarg dels segles com el més alt, sonor i comunitari de tots els instruments musicals—.